

3 Het fonetische schrift

Het verschil tussen fonetisch en gewoon schrift	26
IPA en CPA	28
Samenvatting	32
Opdrachten	32
Bibliografische aantekeningen	35

*Drink niet te veel vermouth,
als je vermoedt
dat je nog ver moet.*

Spraak en schrift verschillen drastisch van elkaar, wat bijvoorbeeld aardig blijkt uit voorbeelden die in spraak dubbelzinnig zijn en in schrift niet, zoals *vermouth* en *ver moet*. Ook het omgekeerde komt voor: *pijpetuitje* en *bommelding* zijn bekende voorbeelden, die in het dagelijks gebruik echter geen problemen opleveren, omdat bijna niemand over tuitjes van pijpen en dingen die bommelen wil schrijven. Bovendien: een schrijver die zich bewust is van een hinderlijke dubbelzinnigheid, zal een andere formulering kiezen.

In dit hoofdstuk wordt het fonetische schrift geïntroduceerd, een schrift dat de uitspraak nauwkeurig probeert weer te geven. In fonetisch schrift zijn *vermouth* en *ver moet* gelijk, maar bestaan er twee versies van *pijpetuitje* en *bommelding*.

<i>gewoon schrift</i>	<i>fonetisch schrift</i>
vermouth, ver moet	vermut, ver mut
pijpetuitje	peipetwicə, peipətœycə
bommelding	bœmeldɪŋ, bœmœldɪŋ

Het verschil tussen fonetisch en gewoon schrift

Spraak is hoorbaar. Willen we taaluitingen zichtbaar maken, dan kan dat door middel van het schrift. Behalve in uitzonderlijke gevallen verloopt dat moeiteloos. In het dagelijkse gebruik gaat het immers om de betekenis van uitingen, niet om hun klankvorm. Wanneer het wel om de klankvorm gaat, is het gewone schrift ontoereikend. Denk bijvoorbeeld aan het werk van logopedisten: voor patiënten met een spraakgebrek moeten die een inventarisatie maken van de klanken die problemen opleveren. Daarbij is het gewone schrift te onnauwkeurig, omdat de *c* en de *k* dezelfde klank kunnen uitdrukken, en de *x* een combinatie is van *k* en *s*. Een schrift dat beter op deze taak berekend is, is het fonetische schrift.

Het fonetische schrift heeft voor vrijwel iedere klank in een taal een apart teken. De *k*-klank in *bril* en de *ie*-klank in *dia* worden dus verschillend gespeld. De fonetische versie wordt ook wel de **transcriptie** genoemd. Een voorbeeld van gewoon schrift en de transcriptie daarvan staat in (1). Voor de leesbaarheid zijn in de transcriptie spaties gebruikt, hoewel er beslist niet steeds een stukje stilte is tussen de woorden. Soms levert het gebruik van de spaties lastige situaties op: in *geeft de* worden *t* en *d* samen als een *t* uitgesproken; vandaar dat deze twee woorden in (1) toch maar

[p. 27]

aan elkaar geschreven zijn. Idem bij *sprekers zijn* en *met twee*.

(1)

Het fonetische schrift geeft de	æt fonetisə sɪrɪft ɣeftə
uitspraak van een taal weer.	œytsprak fan ən tal we:r.
Sprekers zijn zich er vaak niet	sprekərsɛin zɪx ər vak nit
van bewust dat klanken in	fan bəwɪst dat klɒŋkə in
bepaalde omgevingen wegvallen.	bəpaldə ɔmɣevɪŋə wɛxfalə.
Het woord <i>spraakunst</i> spellen	æt wo:rɪ sprakʌnst spɛlə
we met twee <i>k</i> 's, maar we	wə mɛtwe kas ma:r wə
spreken er maar één uit.	sprekən ər ma:r en œyɪt.

Omdat de uitspraak van spreker tot spreker verschilt, is ook de fonetische spelling aan persoonlijke variatie onderhevig. Zo heb ik hierboven *vaak* met een *v* laten beginnen, maar er zijn sprekers die het woord met een *f* uitspreken. Meestal spreek ik de meervoudsuitgang *-en* zonder *-n* uit; vandaar dat in de transcriptie de *n* is weggelaten. Niet bij *spreken er* echter, waar ik liever wel een *-n* uitspreek, omdat het woordje *er* volgt. Ook op dit punt zullen sprekers verschillen: met name Groningers zullen liever overal wel een *-n* uitspreken.

Het fonetische schrift geeft, nauwkeuriger dan normaal schrift, de uitspraak van een taal weer. Die weergave blijft 'onvolmaakt' in zoverre dat een weergave met letters niet zonder meer is om te zetten in een akoestisch signaal. Daarvoor verschillen de zichtbare en de hoorbare representaties te veel van elkaar. Zie figuur 1.

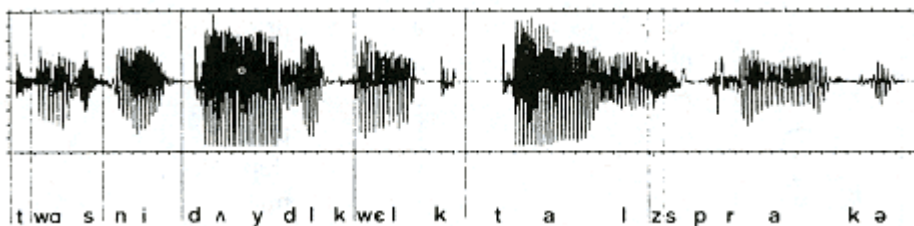

Fig. 1. Oscillogram van de zin 't Was niet duidelijk welke taal ze spraken', met woordgrensmarkeringen en fonetische transcriptie. Er zijn wel stiltes in de uiting (daar waar het oscillogram geen verticale uitslag vertoont), maar die vallen niet samen met woordgrenzen. (Uit: Quené 1988, p. 160.)

IPA en CPA

Er zijn verschillende systemen om spraak fonetisch weer te geven. Het IPA, het **International Phonetic Alphabet**, is ruim een eeuw de internationale standaard, maar in verschillende landen zijn licht afwijkende systemen in omloop. Ook ontstaat nu een op het gebruik van de computer toegesneden variant, het CPA, het **Computer Phonetic Alphabet**, dat tekens

[p. 28]

	<i>Ned. gebruik</i>	<i>IPA</i>	<i>CPA</i>	<i>Voorbeelden</i>
CONSONANTEN (medeklinkers)	p	p	p	p ak, app el, tap
	b	b	b	b ak, tabel
	t	t	t	t ak, laten , kat
	d	d	d	d ak, raden
	k	k	k	k at, lak , mak

f	f	f	fee, hiëroglyfen, lef
v	v	v	vee, leven
s	s	s	sop, gesel, les
z	z	z	zout, wezel
x	x	x	chaos, lachen, kuch
ɣ	ɣ	G	geel, hagel
m	m	m	mat, lama, raam
n	n	n	nat, Onno, ton
ŋ	ŋ	N	zingen, bank
l	l	l	laat, gala, bal
r	r	r	rat, mare, kar
j, y	j	j	jatten, aio, baai
w	w	w	ouwel, duw
h	h	h	hard, aha
ʔ	ʔ	ʔ	_aha [ʔaha]

VOKALEN
(klinkers)

a	a	a	praat, tafel
ɑ, ɒ	ɑ	A	prak
e	e	e	meet, sesam
ɛ	ɛ	E	pret
i	i	i	riep, dia

	ɪ, ʌ	ʌ	l	pit
	o	o	o	room, lopen
	ɔ	ɔ	O	trom
	u	u	u	roem
	ü, y	y	y	puur
	ö, ø	ø	q	reus
	œ, ʌ	œ	U	dun
	ə	ə	@	tafel, de
DIFTONGEN (tweeklanken)	ɛi	ɛi	EI	rijp, eis
	au, ɔv	au	AU	kou, nauw
	ʌü, œy	ʌy, œy	UI	luis

Fig. 2. Fonetische tekens voor het Nederlands.

[p. 29]

gebruikt die standaard zijn voor computers en printers. Figuur 2 geeft een opsomming van de tekens die in Nederland gebruikelijk zijn, met voorbeelden waaruit blijkt welke klanken bij die tekens horen.

Het lijkt vreselijk lastig dat er verschillende varianten zijn. Dat is het ook, maar met zozeer voor Nederlanders die het Nederlands in fonetisch schrift wil omzetten, Duitsers die het Duits willen weergeven, of Fransen die het Frans fonetisch willen schrijven. In de praktijk valt het voor hen wel mee, omdat ze bij het fonetisch schrijven meestal een tabel als in figuur 2 kunnen gebruiken, en omdat ze bij het lezen uit de context kunt opmaken welk systeem gevolgd is. Zo'n luchthartige redenatie is echter alleen mogelijk wanneer degene die het fonetisch schrift hanteert de taal in kwestie goed kent. Problemen ontstaan bij fonetische representaties van vreemde talen: de gebruiker kan dan niet op grond van kennis van die taal beoordelen wat precies met welk teken bedoeld is. In dat geval kan men te rade gaan bij de *Phonetic Symbol Guide* (Pullum en Ladusaw, 1986), een soort woordenboek, met in plaats van woorden een bijna uitputtende opsomming van tekens, en een toelichting hoe en door wie deze tekens gebruikt worden.

Het aantal verschillende klanken dat in de bestaande talen gebruikt wordt, is zo ontzettend groot, dat een normaal alfabet tekort schiet. Omdat iedere taal zijn eigen arsenaal aan klanken heeft, zijn er honderden verschillende tekens nodig om al die klanken weer te geven. Die tekens zijn vaak lastig te schrijven of te typen, en dus zijn gebruikers al gauw geneigd een handzame keuze aan tekens te maken voor de te beschrijven taal. Standaardisatie wordt dus tegengewerkt door de wens om een eenvoudige tekenset te gebruiken voor een afzonderlijke taal.

Het Nederlands heeft minstens 37 afzonderlijke klanken; de fonetische tekens daarvoor zijn in figuur 2 opgenomen. De tekens voor een aantal andere klanken zijn in de volgende figuur opgenomen.

<i>Ned. gebruik</i>	<i>IPA</i>	<i>CPA</i>	<i>Voorbeelden</i>
g	g	g	Goethe, zakdoek
dʳ	dj	dj	djatihout, John
tʰ, č	tj, c	tj	bootje
š	sj, ʃ	sj	wasje, douchen
ž	zj, ʒ	zj	garage, jaquet
ɲ	ɲ	nj	bonje, oranje
θ	θ		<i>Engels</i> thick, truth
ð	ð		<i>Engels</i> the, than

Fig. 3. Fonetische tekens voor klanken die misschien niet-Nederlands zijn of samengesteld uit andere klanken.

[p. 30]

Het is niet eenvoudig een exacte telling te doen van het aantal Nederlandse klanken, omdat er nogal wat geïmporteerde klanken zijn. De *dzj*-klank van *midget* bijvoorbeeld. Wel echt Nederlands zijn natuurlijk de verschillende klanken die op woord- en morfeemgrenzen voorkomen: de *tj*-klank in

bootje bijvoorbeeld. De vraag is echter, of deze klank enkelvoudig is, of samengesteld uit de *t* en de *j*.

Als nadere onderscheiding worden bij sommige letters **diacritische** (onderscheidende) tekens gebruikt:

^ Het gewone kapje ^ (circumflex) en het omgekeerde kapje ˇ (de wig) voor klanken die overgaan in een *j*: en *poesje* kan weergegeven worden als [pušə] (vierkante haken markeren teksten in fonetisch schrift).

ˇ

~ De tilde ~ boven klanken die nasaal (als neusklank) worden uitgesproken: het Franse *dans* wordt fonetisch gespeld als [dã].

´ Accent aigu ´ voor het hoofdaccent, en accent grave ` voor bijaccent: *óvergenòmen*. In plaats van en accenten op de letters, wordt ook wel een accent voor of na de beklemtoonde syllabe geplaatst: *'kanon* en *ka'non*, of *ka'non* en *kanon'*. (Het is dus van belang op deze mogelijk bron van misverstand bedacht te zijn. Wanneer de betreffende taal bekend is, blijkt uit de context snel genoeg wat bedoeld is.)

. De enkele punt achter een klinker geeft verlenging van die klinker aan. Een dubbele punt betekent extra en verlenging. Daarmee kunnen de klinkers van *maak*, *maan* en *maar* onderscheiden worden in het fonetische schrift: [mak], [ma.n] en [ma:r].

ˆ of Sommige letters worden met een *h*-achtige naklank uitgesproken, **geaspireerd**. Denk aan de Engelse uitspraak van *cup* en *tab*, met geaspireerde beginklanken. Dan wordt een ˆ of ^h achter *k* en *t* geplaatst: [tˆɛb] of [t^hɛb].

Een fonetische transcriptie zou in feite zo nauwkeurig moeten zijn, dat de uitspraak er uit afleesbaar is. Bijvoorbeeld, of iemand met een tong-r spreekt of met een huig-r, en of iemand de *w* van *water* met boventanden en onderlip vormt (zoals in het Standaard Nederlands) of met beide lippen (zoals in het Surinaamse Nederlands). Zo'n transcriptie wordt een **nauwkeurige** transcriptie genoemd. Heel vaak (zoals in dit boek) doen zulke variaties er niet toe, en volstaat een **globale** transcriptie. In een globale transcriptie worden wel alle klankverschillen aangegeven die met betekenisverschillen samen kunnen hangen. Het woord *bad* wordt dus als [bat] gespeld met een *t*, omdat de *t* betekenisonderscheid teweegbrengt in paren zoals *dal* - *tal*, *maden* - *maten*. Een globale transcriptie wordt ook wel een fonematische transcriptie genoemd (fonemen zijn immers de betekenisonderscheidende klanken).

[p. 31]

Samenvatting

De gewone spelling levert geen betrouwbare weergave van de uitspraak. Als hulpmiddel ter beschrijving van talen is daarom een speciaal schrift in gebruik, het **fonetische alfabet**. Het **IPA** (International Phonetic Alphabet) is de internationale standaard. De weergave van gesproken taal in fonetisch schrift wordt een **transcriptie** genoemd.

Meestal volstaat een **globale** (fonematische) transcriptie, waarin alleen de klankverschillen verantwoord worden die mogelijk betekenisverschillen met zich meebrengen. In een **nauwkeuriger** transcriptie worden ook minieme klankverschillen aangegeven, zoals het verschil tussen tong-r of huig-r, en het verschil in lengte van de *a* in *maat* en *maar*.

Omdat het soms lastig is de tekens van het IPA te reproduceren op een tekstverwerker, wordt ook wel het **CPA** gebruikt, het Computer Phonetic Alphabet.

Opdrachten

1. Schrijf het fonetische symbool voor de eerste twee klanken in elk van de volgende woorden. Bijvoorbeeld: *scenario* [sə].

- a. collie
- b. eucharistie
- c. journaal
- d. outillage
- e. christelijk
- f. thee
- g. yoghurt
- h. quotiënt

2. Schrijf het fonetische symbool voor de eerste klinker van de volgende woorden. Bijvoorbeeld: *gevoel* [ə].

- a. zuiden
- b. jongen
- c. examen

- d. enquête
- e. tussen
- f. meisje
- g. xenofobie
- h. fraude

3. Schrijf de fonetische symbolen voor de consonanten op de grens van de lettergrepen in de volgende woorden. Bijvoorbeeld: *crayon* [j].

- a. boudoir
- b. knieën
- c. cachet
- d. peignoir
- e. rouge
- f. plaatje
- g. afval
- h. ontdoen

[p. 32]

4. In *The principles of the International Phonetic Association*, een brochure waarin het International Phonetic Alphabet wordt omschreven, is onder meer de transcriptie van een stukje Nederlands opgenomen (zie hieronder). Uit de toelichting die eraan voorafgaat, blijkt al dat ook de Association rekening houdt met wat gebruikelijk is in de betreffende taal. De transcriptie is *broad*, globaal; een

narrow, nauwkeurige, transcriptie zou vrijwel onleesbaar zijn. Ontcijfer het volgende stukje (schrijf eventueel daarvan een enkele zin uit):

də no:rdə'wunt en də zon wa:rən ero:vər a:n ət re:dət'wɪstə wi də stɜ:kstə was van hœm beidə. jœyst ob dat mo:'ment kwam əɾ ən reizəyər a:n, di jə'hœlt was in əm wɜ:mə mɒntəl. zə kwɑ:mə o:və're:n, dat dæx:nə di ət e:rst əɾɪn zou slɑ:xə də reizəyər zəm mɒntəl tə dʌn œytrekə də stɜ:kstə zou wordə xə-axt. də no:rdə'wunt bəxɒn tʌn œyt ələ mɒxt tə blɑ:zə, mɑ:r hu hɑ:dər i blɪs, dɛstə dʌxtər trɒk də reizəyər zəm mɒntəl om zɪx hɛ:n; en tən lɑnjə lɛstə jɑf də no:rdə'wunt ət ɒp. dɑ:r'nɑ: bəyɒn də zon kraxtəx tə strɑ:lə, en hiɒp trɒk də reizəyər o'mɪdələk zəm mɒntəl œyt. də no:rdə'wunt must dɔ:s wɛl bəkənə dat də zon van hœm beidə də stɜ:kstə was.

a. Ga na met welk doel het halfhoge streepje □ in de tekst gebruikt wordt, en wanneer dat streepje geplaatst wordt.

b. De transcriptie hierboven verschilt op bepaalde punten van de transcriptie die op p. 27 is gegeven. Omschrijf enkele verschillen.

5. Uit welke andere EEG-talen komen de volgende stukjes (ook deze transcripties zijn uit de IPA-brochure overgenomen):

A. no:rnven'n ʌ so'ln kʌm en'gɑŋ' i sdrɪ'ð ʌm' vɛm' a dɪm dr var dn sderkəsdə. med i de he:lə feg di lɪə pɔ: n man' dr kʌm gɔ:ənə hɛn' a vai'ŋ mɛ: n var'm frægə pɔ', ʌ ble e:nɪə ʌm' a dɛn' dr fœrsd kʌnə fɔ frɑŋn a hɑm sgulə anse's fʌr dn sderkəsdə.

B. ðə no:θ wɪnd ənd ðə slʌn wə dɪs'pju:tɪŋ wɪtʃ wɛz ðə strɒŋgə, wɛn ə trɒvlə keɪm əlɒŋ rɒpt ɪn ə wo:m klouk. ðeɪ əgri:d ðət ðə wʌn hu: fə:st sɛksɪ:did ɪn meɪkɪŋ ðə trɒvlə teɪk hɪz klouk of jʌd bi kənsɪdəd strɒŋgə ðən ði ʌðə.

C. u vētu nɔrtə i u sɔl purfiavēŭ sobrə kwal d eləf ɛrɛ maɪf fɔrtə, kwēdu susə'deŭ pə'sar ũ viezētə ɪbruʌdu nume kapɛ. kōkurdarēŭ ēi kə ekelə kə primeiru kōsəgisə ubri'gar u viezētə ɛ ti'rar ɛ kapɛ səriɛ kōsidəradu u maɪf fɔrtə.

D. el bjento norte j el sol porfjaban sobre kwal de eʎos era el mas fwerte, kwando aθer'to a pa'sar um bjaxero embwelto en anca kapa. kombinjeron en ke kjen antes lograra obli'gar al bjaxero a kitarse la kapa seria konsiderado mas poderoso.

[p. 33]

E. si bistit'tjavano un dzorno il vento di tramontana e il sole, l uno pretendendo d esser pju fforte dell altro, kwando 'videro um viaddzatore, ke vveniva innantsi, avvɔlto nel mantello. i due litiganti kom'vennero allora, ke ssarɛbbe ritenuto pju fforte, ki ffosse riuffito a ffar si, ke il viaddzatore si toʎlesse il mantello di dɔsso.

F. la bi:z e l sɔlɛ:j sə dɪspytɛ, ʃakœ asyrā k il etɛ l ply fɔ:r, kāt iz ɔ vy œ vwajazœ:r ki s avāsc, āvlɔpe dā sō māto. i sō tōbe dakɔ:r, kə sɛlyi ki arivɛ l prəmje a fɛr ote sō māto o vwajazœ:r, sɛrɛ rgarde kɔm lə ply fɔ:r.

G. o vo'rjas c o 'iʎos 'malonan 'pjɔs ʎitan o ðina'totos, ʎtan 'iðan 'enan oði'poro na proxo'ri sto 'ðromo tiliy'meno sti xon'dri 'kapa tu. sim'fonisan pos o 'protos pu θa 'kani ton oði'poro na 'vyali tin 'gapa tu θa loɣa'rjazete o 'pjo ðina'tos.

H. ainst fritten zix norvint unt zone, ve:r fon i:nen baiden vo:l der fterkere ve:re, als ain vanderer, de:r in ainen varmen mantel ge'hyll va:r, des ve:ges da:'he:r ka:m. zi: vurden ainix, das de:r-je:nige fy:r den fterkeren gelten zolte, de:r den vanderer tsvinjen vyrde, zainen mantel aptsu:ne:men.

6. Vergelijk het Britse Engels van de vorige opdracht met het volgende stukje Amerikaans Engels. Noteer enkele verschillen. (Terzijde: het standaard Engels wordt RP genoemd, 'Received Pronunciation' het standaard Amerikaans heet SAE, 'Standard American English'.)

ðə 'nɔ:θ 'wʌnd ɪ ðə 'sɛn wɪ 'ɑ:ɡju:ŋ wən 'de əbɑ:t 'hwtʃ əv əm wɛz 'strɒŋɡʊ, hwən ə 'trɒvəl kem ə'loŋ 'rɒpt 'əp ɪn ɪz 'oʊ.kɒt. ðe ə'grɪd ðæt ðə 'wɛn hu kəd 'mek ðə 'trɒvəl 'tek ɪz 'kɒt 'ɒf wəd bi kən'sɪdɪd 'strɒŋɡʊ ðən ðə 'əðʃ wən.

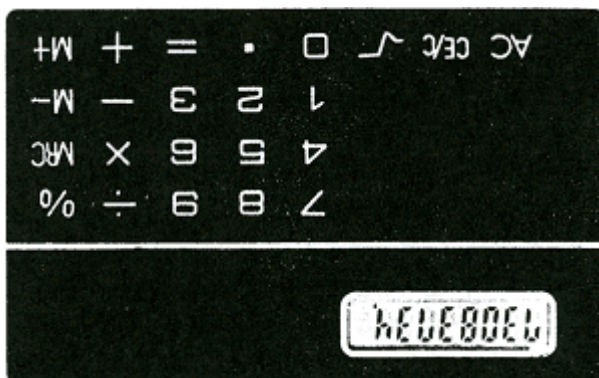
7. Schrijf de volgende woorden fonetisch (vermeld het gebruikte systeem). Ga daarbij uit van je eigen uitspraak. Geef ook de plaats van het hoofdaccent aan met een accent voor of op de lettergreep.

natie, anti, kritisch, notities, nachtkastje, Curaçao, linoleum, grog, sherry, feestfeer, rotzweer, melk, avond, nep, heb, wijd, wrat, joggen, racen, trottoir, onmiddellijk, viool, koeieulier

8. Schrijf het volgende stukje in fonetisch schrift (weer onder vermelding van het gebruikte systeem):

Spreek het woordje maar eens uit in het bijzijn van een Amerikaanse zakenrelatie en zie, er trekt een glans van onschuldige gelukzaligheid over zijn of haar gezicht.

[p. 34]

9. Breng correcties aan op de volgende stukjes fonetisch schrift. Het gaat er om, de echte fouten te vinden, dus uitspraken die echt onmogelijk zijn, of zonder twijfel onnederlands. (Battus, 1982, 49.)

a. IPA:

y wɛt naty:rlək ok wɛl

dat y do:r en rekəmafɪnɔ

ɔp səŋ kɔp tɛ zɛttə, dɛ

sɛɪfɛrs ɪn lɛtərs kɔnt vɛrændərə.

tin lɛtərs kɔnt y krɛɪgə

zei ət dat de axt ɛn də neyə
də hofdlɛtər be ɛn də
kleinə lɛtər be produse:rə.

b. CPA:

y wet natyrlijk ok wEl

dAt y dor en rek@masjintj@

Op z@N kOp t@ zEten, d@

sy/f@rs In lEt@rs kUnt v@rand@r@

Tin lEt@rs kUnt y kry/G@

zy/ @t dAt de AXt En d@ neg@

d@ hofdlEt@r be En d@

kly/n@ lEt@r be prodcere.

Bibliografische aantekeningen

Vieregge (1985) beoogt de vaardigheid in het maken van transcripties te bevorderen; speciaal op het Nederlands toegesneden. Doorbladeren van de al genoemde gids van Pullum en Ladusaw (1986) geeft zicht op de problemen die ontstaan bij het transcriberen van onbekende talen. Het boek illustreert bovendien van welke verschillende klanken natuurlijke talen gebruik maken.